

HAYVANSAL YAN ÜRÜNLERİN TİCARETİNDE HELÂLLİK SORUNU

Yrd.Doç.Dr. Hüseyin BAYSA*

Özet: Hayvanların insan tüketimine elverişli olmayan parçalarının işlenmesinden elde edilen hayvansal yan ürünler, karma yemin önemli bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Bu maddeleri, eti helâl olan hayvanların yemlerine katmanın hükmü, günümüzün önemli fikhî problemleri arasında yer almaktadır. Bu konuda isabetli bir görüş ortaya koyabilmek için hayvansal yan ürünleri, hayvan ve insan sağlığına etkisi açısından incelemenin yanı sıra eti yenen hayvanların yeminde kullanmak üzere ticari akde konu etmenin hükmünü de belirlemek gerekmektedir. Yaptığımız bu çalışmada hayvansal atıkları hayvan yeminde değerlendirmek amacıyla ticaretini yapma meselesi, bu maddelerin temiz/necis oluşu bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hayvansal yan ürün, karma yem, temizlik/necislik, helâl, ticaret.

The Problem of Permissibility In The Trade of Animal By-Products

Abstract: The animal by-products produced from the processed animal parts which are not suitable for consumption by humans, are considered an important ingredient of compound feed. Mixing these by-products with the feed of animals whose meat are permissible (halâl) is among the most controversial problems of today's Islamic jurisprudence (Fiqh). Reaching a felicitous view on this issue is contingent on investigating animal by-products in terms of their effect on animal and human health as well as adjudicating on the possibility of including them in commercial contracts involving their use in the feed of permissible animals. In this study, the trade of animal waste through their use in animal feed is investigated in terms of cleanliness/dirtiness of these products.

Keywords: Animal by-products, compound feed, cleanliness/dirtiness, halal, trade.

GİRİŞ

Günümüzde hayvan besiciliği genellikle karma yemlerle yapılmaktadır. Karma yem, hayvanların besin ve enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla çeşitli yem maddelerinin karışımından oluşmaktadır.¹ Karma yemlerin % 88-90'ı bitkisel

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, huseyinbaysa@kilis.edu.tr

1 Karma yem, özel teknoloji kullanılarak birden fazla yem hammaddesinden endüstriyel boyutta üretilen ve hayvanların gereksinimi olan besinleri içeren yem karışımıdır (Murat Ülkü Karakuş, "Türkiye'de Karma Yem ve Sorunları", Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi I, Ankara 2010, s. 2; Seher Küçükerman vd., "Karma Yem Üretimi ve Yem Analiz Teknikleri", *Temel Yem Bilgisi ve Hayvan Besleme*, Anadolu Üniv. Açıköğretim Fak. Yay., Eskişehir 2011, s. 91). Hayvanın günlük besin ihtiyacını karşılayabilecek ni-

ürünlerdir. Geriye kalan kısmı ise sanayi ürünleri ile hayvanların entegre olmuş parçalarıdır.² Karma yemde kullanılan hayvansal unsurlar, hayvanların insan tüketimine pek elverişli olmayan kısımlarıdır.³ Bu maddeler yem endüstrisinde vazgeçilmez protein kaynakları olarak kabul edilmektedir.⁴

Hayvan atıklarının yemde protein olarak kullanılmak üzere işlenmesi, modern dönemde geliştirilen teknoloji sayesinde mümkün olmuştur. Geçmişte böyle bir işlem bilinmediğinden klasik kaynaklarda konunun fikhî boyutuna ilişkin herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. Güncel fıkıh problemlerinden biri olarak karşımızda duran bu konuda bilimsel araştırmalar yapılmış olmakla birlikte bunlar, sayıca çok az olup, kesin bir yargıya varmayı sağlayacak derinlikte değildir. Anlaşıldığı kadarıyla bu konuda sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için öncelikle iki hususun netleştirilmesi gerekmektedir. Bunlardan birincisi hayvansal atıklı yemlerin hayvan sağlığı üzerindeki etkisidir. Bu tür maddelerin hayvan ve onu tüketen insan sağlığına etkisi, bunların yem malzemesine dönüştürülmesinin hükmünü doğrudan etkileyen bir faktördür. Netleştirilmesi gereken ikinci husus ise söz konusu atıkların mütekavimlik değeridir. Çünkü bu maddelerin yem sanayisinde değerlendirilebilmesi ve bu amaçla ticari akde konu edilebilmesi için bunların aynı zamanda şer'an kendisinden faydalanılabilen şeylerden olması gerekmektedir.

Bu çalışmada hayvansal yan ürünleri eti yenen hayvanların yemine eklemek üzere alıp satmanın hükmü, hayvansal atıkların temiz/necis oluşu bağlamında ele alınacaktır. Öncelikle yeme katılan hayvansal yan ürünler hakkında kısaca bilgi verilecek ve bunların temizlik/necislik durumu belirlenmeye çalışılacaktır. Bu husustaki fikhî görüşler ortaya konduktan sonra necis hayvansal atıklardan faydalanma ve bunların ticaretini yapmanın hükmü ile ilgili tartışmalara değinilecek ve bu doğrultuda bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

---

telikte hazırlanan yemlere, tam karma yem denir. Tam karma yem ile beslenen hayvana sudan başka bir yiyecek veya içecek vermeye ihtiyaç duyulmaz. Böyle yemler genelde kümes kanatlıları, domuzlar ve laboratuvar hayvanları için hazırlanır. Kaba yemlerin eksik kalan besin maddelerini tamamlayacak nitelikte hazırlanan yemlere ise tamamlayıcı karma yem denir. Bu tür karma yemler genellikle siğır, koyun vb. hayvanlar için hazırlanır. A. Remzi Akyıldız, Mustafa Ergül, Murat Zincirlioğlu, Doğan Gürbüz, "Türkiye'de Karmayem Üretimi ve Teknolojisi", *İkinci Hayvancılık Kongresi*, Ankara 1991, s. 103-104.

- 2 Hayvanın protein ihtiyacını karşılamak üzere yağlı tohum küspeleri de karma yeme katılmaktadır. Aynı şekilde hayvanın enerji ihtiyacını gidermek amacıyla çoğunlukla tane yemler, melâs/posa ve yağ; mineral ihtiyacını karşılamak için ise tuz ve mermer tozu gibi maddeler de yeme eklenmektedir. Küçükersan vd., "Karma Yem Üretimi ve Yem Analiz Teknikleri", s. 91-92.
- 3 İsmail Filya, Önder Canbolat, "Yemler ve Yem Katkı Maddeleri", *Hayvan Besleme*, Anadolu Üniv. Açıköğretim Fak. Yay., Eskişehir 2013, s. 73.
- 4 Küçükersan vd., "Karma Yem Üretimi ve Yem Analiz Teknikleri", s. 91-92.

I. KARMA YEME KATILAN HAYVANSAL YAN ÜRÜNLER VE BUNLARIN TEMİZLİK-NECİSLİK DURUMU

A. Hayvansal Yan Ürünler

Hayvansal yan ürünler et, yağ, kemik, kan ve tüy gibi hayvansal atıklardan elde edilen yem malzemeleridir.⁵ Hayvansal atıklar karma yeme katılmadan önce hayvan tüketimine elverişli hale getirilmek üzere birtakım işlemlerden geçirilmektedir. Kimyasal değişime yol açmayan bu işlemler, hayvansal atıkların hayvanın tüketebileceği şekilde ufaltılması ve belli bir süre bozulmadan muhafaza edilebilmesi için yapılan ayrıştırılmadan ibarettir.⁶ Rendering sistemlerinde bu amaçla yapılan işlemler sonucunda elde edilen hayvansal ürünler, hammaddelerine göre isimlendirilmiştir. Bunlar; balık unu, et unu, et-kemik unu, kan unu, kümes hayvanları unu, hayvansal yağlar unu ve tüy unudur.

Balık unu, balığın tamamının veya baş, et, deri, kılçık ve iç organlar gibi parçalarının, yağları alındıktan sonra kurutulup öğütülmesi sonucu elde edilmektedir.⁷ Et unu, kesimhane ve et işleme tesislerinde biriken, insan yiyeceği olarak değerlendirilemeyen etlerden;⁸ et-kemik unu, hayvanların et ve kemik kalıntılarının bir arada işlenmesinden;⁹ kan unu ise mezbahalarda toplanan kandan üretilmektedir.¹⁰

Tavuk unu olarak da bilinen kümes hayvanları unu, kesimhanelerdeki kanatlılara ait baş, ayak, bağırsak ve diğer iç organları gibi kesim atıklarından elde edilmektedir. Bu karışımın içine zaman zaman kuluçkahane atıkları olan ölü emb-

5 Filya vd., "Yemler ve Yem Katkı Maddeleri", s. 73.

6 Hayvansal atıklar hayvan tüketimine hazır hale getirilirken öncelikle sterilizasyon düzeyine kadar ısıtılıp, yağı ayrıştırılmaktadır. Bu işlem esnasında yağ haricindeki atıklar, cinsine göre değişmekle birlikte yaklaşık olarak 130-150°C sıcaklığında pişirilmektedir. Yağlar ise 40-60°C arasında ısıtılmaktadır. Daha sonra %90-95 oranında kurutulup, homojen bir hammadde durumuna gelecek şekilde öğütülmektedir. Kemal Küçükersan vd., "Konsantre Yemler", *Temel Yem Bilgisi ve Hayvan Besleme*, Anadolu Üniv. Açıköğretim Fak. Yay., Eskişehir 2011, s. 61; Gülzade Kaplan, İbrahim Özcan, "Kanatlılarda Atık Ürünlerin Değerlendirilmesi", *Lalahan Hay. Araşt. Enst. Dergisi*, 2004, 44/1, s. 48; Yusuf Aslantaş, *Yem Kaynağı Olarak Rendering Ürünlerinin Hayvan Beslemede Kullanımı*, Lisans Tezi, Çukurova Üniv. Ziraat Fak. Zootekni Böl., Adana 2004, s. 3, 9-10; Olcay Hisar, Telat Yanık, Şükriye Hisar, "Tüy Unu ve Hayvancılıkta Kullanım İmkânları", *Doğu Anadolu Böl. IV. Su Ürünleri Sempozyumu*, Erzurum 2000, s. 350; Taylan Özaslan, *Hayvan Beslemede Tavuk Unu Kullanımı ve Önemi*, Lisans Tezi, Çukurova Üniv. Ziraat Fak. Zootekni Böl., Adana 2004, s. 12.

7 Sabri Dilmenc, "Yerli Balık Unlarımızın Nitelikleri Üzerinde Bir İnceleme", *Ankara Üniv. Veteriner Fak. Dergisi*, Ankara 1954, VII, sy. 1.2, s. 10; Hümeysra Özgen, *Hayvan Besleme*, Selçuk Üniv. Yay., Ankara 1986, s. 37.

8 Murat Zincirlioğlu, Filiz Karadaş, "Karma Yem Hammaddesi Üretimi ve Yem Sanayi", *Hayvansal Üretimi Artırmada Yeni Yaklaşımlar*, T. C. Ziraat Bankası Kültür Yay., Ankara 1998, s. 171; Filya vd., "Yemler ve Yem Katkı Maddeleri", s. 73.

9 Zincirlioğlu vd., "Karma Yem Hammaddesi Üretimi ve Yem Sanayi", s. 170.

10 Filya vd., "Yemler ve Yem Katkı Maddeleri", s. 73; Aslantaş, "Yem Kaynağı Olarak Rendering Ürünlerinin Hayvan Beslemede Kullanımı", s. 7-8.

riyolar, döllenmiş yumurtalar, henüz yumurtadan çıkmamış civcivler, yumurta kabukları, satılmayan erkek civcivler, işletme içinde ölen tavuk ve civcivler de eklenmektedir.¹¹

Hayvansal yağlar, ruminant (geviş getiren) hayvanların iç yağları ile rendering işlemine tabi tutulan tavuk yağından imal edilmektedir.¹² Tüy unu ise kümes hayvanlarının tüylerinden üretilmektedir.¹³

B. Yemde Kullanılan Hayvansal Unsurların Temizlik-Necislik Durumu

1. Et ve Yağ

Eti ve yağı yemde değerlendirilen hayvanlar çoğunlukla, insanların da protein ihtiyacını karşılamak üzere faydalandığı kanatlı kümes hayvanları, küçükbaş ve büyükbaş hayvanlardır. Bunlardan usulüne uygun bir şekilde kesilen hayvanların et ve yağları, helâl ve temizdir.¹⁴ Bu hayvanlardan nadiren de olsa yem malzemesine dönüştürülen tavuk ölüsü; lâşe (dinî usule uygun biçimde boğazlanmadan ölen hayvan) ile ilgili nasslar¹⁵ gereğince haram olup, necistir.¹⁶

Karma yemde eti ve yağı değerlendirilen diğer bir hayvan, domuzdur.¹⁷ Domuzun eti ve yağı haram kılınmıştır.¹⁸ Fakihler, ilgili ayette domuzun pislik ve

11 Özaslan, Hayvan Beslemede Tavuk Unu Kullanımı ve Önemi, s. 5.

12 Küçükersan vd., "Konsantre Yemler", s. 64.

13 Kaplan vd., "Kanatlılarda Atık Ürünlerin Değerlendirilmesi", s. 48; Özgen, *Hayvan Besleme*, s. 37.

14 el-Mâide 5/1; el-Hacc 22/28; Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyri, *el-Câmiu's-sahih*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabi, Beyrut ty., "İmân", 3, (1649); Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, *el-Câmiu' li-ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-kütübî'l-Misriyye, Kahire 1964, VI, 34; Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzi el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1994, II, 373; Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2003, II, 12; Mehmet Şener, "Hayvan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, TDVY, 1998, XVII, 94-5.

15 el-Bakara 2/173; el-Mâide 5/3; el-Enâm 6/145; en-Nahl 16/115.

16 Muhammed b. Ahmed Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, Daru'l-ma'rife, Beyrut 1993, I, 203; I, 51; X, 198; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 130; Ebû Abdillâh Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed eş-Şâzelî b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Dâru't-Tünusiyye, Tunus 1984, II, 116; Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muğni*, Mektebetü'l-Kahire, yy. 1968, I, 50; Alâüddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1986, I, 63; Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir fi'l-fikhi mezhebi'l-İmâmi's-Şâfi*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1999, I, s. 56; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Ma'rûf bi'l-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celil fi şerhi Muhtasârî Halil*, Dâru'l-fikr, by. 1992, I, 88; Kurtubi, *el-Câmiu' li-ahkâmi'l-Kur'an*, II, 217; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 77; Vizâratü'l-evkâf ve's-şüni'l-İslâmiyye bi'l-Kuveyt, "Meyte", *el-Mevsûatü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*, Kuveyt 2007, XXXIX, 388.

17 Adnan Koşum, "Hayvansal Ürünlerin Üretiminde Besleme ve Helâllik", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2013, sy. 22, s. 12.

18 Domuzu haram kılan ayetlerin tamamında sadece domuz eti (lahme'l-hinzir) zikredilmiştir (el-Bakara

necaset anlamına gelen “rics”¹⁹ kelimesi ile nitelenmesine dayanarak necis bir hayvan olduğunu söylemişlerdir.²⁰

2. Kemik

Yemde protein unsuru olarak değerlendirilen kemiğin hükmü, ait olduğu hayvanın eti ile ilişkilendirilerek belirlenmiştir. Âlimlerin çoğunluğu kemiğe, ait olduğu hayvanın hükmünü vermiştir. Bu konuda cumhurdan biraz farklı düşünen Hanefî mezhebi âlimleri, domuz haricindeki hayvanların tamamının kemiklerini temiz saymışlardır.²¹

Eti haram olan hayvana ait kemiğin hükmü hakkında âlimler bu şekilde ihtilaf etmiş olmakla birlikte, eti yenen hayvanın kemiğinin temiz olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Eti helâl olan hayvanın lâşesindeki kemiğin necisliği hususunda ise iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler’in savunduğu görüşe göre lâşenin kemiği necis olup, bundan yararlanmak caiz değildir. Onlar, bu görüşe varırken kemikte canlılığın bulunduğu varsayımından hareket etmişlerdir. Un ufak hale gelen kemiğin, ölümden sonraki hayatta canlandırılacağını bildiren ayeti²² kemikte can bulunduğuna dair bir delil olarak ileri sürmüşlerdir. Bu ön kabule dayanarak, hayvanın şer’î olmayan bir yöntemle canlılığını kaybetmesiyle kemiğin de murdar hale geldiğini ve meyteyi haram kılan ayetin kapsamına girdiğini söylemişlerdir.²³

Bu konuda cumhurdan ayrılan Hanefîler, hayvanın murdar olmasının kemiğini etkilemediğini ileri sürmüşlerdir. Onlar lâşe kemiğini tabaklanmış deri hük-

2/173; el-Mâide 5/3; el-Enâm 6/145; en-Nahl 16/115). Ancak alimler, domuz daha çok, eti için kesildiğinden ve Arap kültüründe et/lahm kelimesi yağ/semen anlamını da içerdiği için ayetlerde sadece et kelimesinin geçtiğini, yasağın domuz yağını da kapsadığını söylemişlerdir (İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 80). Domuz eti gibi yağın da insan tarafından tüketilmesinin haramlığı konusunda alimler arasında görüş birliği oluşmuştur. Kurtubî, *el-Câmiu' li-ahkâmi'l-Kur'an*, II, 222; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2010, s. 425; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 192; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, III, 95.

19 el-Enâm 6/145.

20 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, I, 63; Ebü'l-Meâli Burhânüddin Mahmûd el-Buhârî, *Muhîtu'l-Burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2004, V, 373; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, XV, 159; *el-Mevsûatü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*, “Meyte”, XXXIX, 388. İmam Mâlik, bir şeyin şer'an temiz sayılması için canlılığı esas aldığı için domuz dâhil bütün hayvanların canlısını temiz kabul etmiştir. İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 80.

21 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'* I, 77; Burhânüddin, *Muhîtu'l-Burhânî*, I, 475.

22 Yâsîn 78/9.

23 İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 53-4; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, I, 73; *el-Mevsûatü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*, “Meyte”, XXXIX, 392.

münde görmüşlerdir. Bu görüşlerini pekiştirmek üzere, etin aksine kemikte akıcı kan ve necis rutubetin bulunmadığını ve dolayısıyla da bozulma ve kokuşmanın meydana gelmediğini belirterek lâşe kemiğinin etinden farklı değerlendirilmesi gerektiğini söylemişlerdir.²⁴

3. Balık

Yemde protein kaynağı olarak değerlendirilmek üzere rendering sistemlerinde işlenen balık, helâl ve temiz bir deniz ürünüdür.²⁵ Bu konuda âlimler görüş birliği etmiş olmakla birlikte, kendiliğinden ölüp suyun yüzeyine çıkan balığın hükmü hususunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bu görüş ayrılığı, deniz/balık ölüsünün helâl olduğunu bildiren hadislerin²⁶ meyte/lâşeyi haram kılan ayetler bağlamında anlamlandırılmasına ilişkin yapılan farklı değerlendirmelere dayanmaktadır. Mâlikîler ile Şâfiîler, söz konusu rivayetlerde geçen “deniz ölüsü” ifadesinin, hem kendiliğinden hem de herhangi bir müdahale neticesinde ölmüş deniz ürünlerinin tamamını kapsadığını düşünmüşlerdir. Meyteyi haram kılan ayetlerle bu rivayetler arasında ortaya çıkan tenakuzu ise ayetlerin rivayetlerle tahsis edildiğini söyleyerek çözümlenmişlerdir. Ayrıca onlar, ölüyü necis hale getiren akıcı kanın balıklarda bulunmadığını, dolayısıyla kendiliğinden ölen balıkların lâşe hükmünde olmayacağını ifade ederek görüşlerini güçlendirmeye çalışmışlardır.²⁷ Hanefîler ise rivayetlerde helâl olduğu bildirilen deniz veya balık ölüsünün, suda yapılan müdahale sonucunda veya sudan çıkarmak suretiyle ölen balık olduğunu söylemişlerdir. Kendiliğinden ölüp, su yüzeyine çıkmış veya denizin sahile attığı balıkları (tâfi) ise bunları yemekten sakındıran rivayetleri²⁸ de dikkate alarak meyte kapsamında değerlendirip, haram saymışlardır.²⁹

24 Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'* I, 63; Burhânüddin, *Muhibtu'l-Burhânî*, I, 475. Hanefîler, eti helâl olan hayvanın murdar olması durumunda kemik, tüy gibi yenmeyen kısımlarının necis olmayacağını bir ilke olarak benimsemişlerdir. Serahî, *el-Mebsût*, I, 203.

25 en-Nahl 16/14; el-Mâide 5/96; Müslim, “Sayd ve'z-Zebâih”, 4 (1935); Kurtubî, *el-Câmiu' li-ahkâmü'l-Kur'an*, VI, 318.

26 Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, yy. 2009, “Sayd”, 18 (3246); Ebü Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, yy. 2009, “Et'ime”, 35 (3815).

27 Kurtubî, *el-Câmiu' li-ahkâmü'l-Kur'an*, VI, 319-20; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 77-8; Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celil*, I, 88; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. İdris b. Abdîrahmân el-Mısri el-Karâfi, *ez-Zahîra*, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut 1994, I, 179.

28 İbn Mâce, “Sayd”, 18 (3247); Ebü Dâvûd, “Et'ime”, 35 (3815). Hanefîlerin dışındaki âlimler, bu rivayetleri zayıf kabul etmektedir. Ebü Zekerîya Muhyiddin b. Yahya b. Şeref en-Nevevi, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim*, Dâru ihyâ'it-türâsi'l-Arabî, Beyrut 1392h., XIII, 86-7.

29 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 130-2; Ebü'l-Hasan Ali b. Halef b. Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Mektebetü'r-ruşd, Riyad 2003, V, 400-1.

4. Kan

Yem malzemesine dönüştürülen hayvansal atıklardan biri olan kan, nasslarda haram kılınan şeyler arasında sayılmıştır.³⁰ Fakîhler, kesin bir şekilde haram kılınmış olmasına dayanarak kanın necisliğine hükmetmişlerdir.³¹ Bu düşünce doğrultusunda, murdar olan hayvanı necis hale getiren şeyin, akıtılması gerektiği halde hayvanın vücudunda kalan kan olduğunu söylemişlerdir.³²

Hanefî mezhebi âlimleri, balık türünde şer'î boğazlamanın gerekli görülmesinden yola çıkarak balık kanının temiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca Hanefîler, balık kanının kuruduğunda ağardığını, diğer kanların ise karardığını belirterek balık kanının, diğer hayvan kanlarından hükmen farklı olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Şâfiîler ise ayırım yapmaksızın damardan akıp ayrılan bütün hayvan kanlarının haram olduğunu söylemişlerdir.³³

5. Tüy

Karma yemde hayvansal protein amacıyla değerlendirilen kümes hayvanları tüyü, helâl ve temiz kabul edilmektedir. Bu konuda eti helâl olan hayvanların tüyünün de helâl olduğu hususu bilginler arasında bir kural olarak benimsenmiştir.³⁴ Kümes hayvanlarından murdar olanların tüylerinden faydalanmanın hükmü konusunda ise iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Şâfiîler'e ve Ahmed b. Hanbel'e³⁵ dayandırılan bir görüşe göre tüy, hayvanın murdar olmasıyla birlikte diğer organları gibi necis hükmünü alır. Çünkü tüy, meytenin bir parçası olup, meyteyi haram kılan nassların umumî kapsamına girmektedir.³⁶ Hanefî, Hanbelî ve Mâlikîler ise eti yenen hayvanlardan murdar olanlara ait tüylerin temiz olduğunu söylemişlerdir. Tüyde canlılığın işareti olan hissetme özelliğinin bulunmadığını ve bu sebeple tüyün, hayvanın murdar olmasından etkilenmeyeceğini düşünmüşlerdir. Ayrıca bir yerde çıkıp uzamanın canlılığın işareti olmadığını ve nitekim otun da büyüdüğünü, ancak koparılmakla necis hale gelmediğini söyleyerek Şâfiîler'in görüşünü

30 Bu kan, hayvanın damarlarından akıp ayrılan (demen mesfûhen) kandır. el-Bakara 2/173; el-Mâide 5/3; el-En'âm 6/145; en-Nahl 16/115.

31 Serahsî, *el-Mebsût*, I, 51; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'* I, 61, 63; Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, VII, 223; Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celil*, I, 96; Karâfî, *ez-Zahîra*, I, 185; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, II, 118.

32 Serahsî, *el-Mebsût*, I, 51; Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'* I, 63.

33 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 135; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, II, 222.

34 Salim Ögüt, "Tahâret", *DİA*, TDVY, 2010, XXXIX, 383.

35 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 59.

36 Nevevî, *el-Minhâc*, XIV, 103; IV, 55; Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, I, 69.

eleştirmişlerdir.³⁷ Aynı şekilde yün, kıl ve tüyde, meytenin necis olmasına yol açan akıcı kan ile rutubet bulunmadığından ölümlerle birlikte bunların bozulmadığını belirterek görüşlerini savunmuşlardır.³⁸ Yine meyte ve şer'î usulle kesilmiş ayırımı yapılmaksızın hayvanların kıl, tüy ve yünlerinden faydalanma nimetinden bahseden ayetler³⁹ ile meyteden sadece yemenin haram olduğunu bildiren hadisi delil olarak göstermişlerdir.⁴⁰ Hanbelîler bunlara ek olarak, meyteden koparılan ve dibinde nem bulunan tüyün necis olduğunu; ancak yıkanınca temiz hale geldiğini söylemişlerdir.⁴¹

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden anlaşıldığı üzere, karma yemde kullanılan hayvansal unsurlardan, eti helâl olup, usulüne uygun bir şekilde kesilen hayvanlara ait et, yağ, kemik ve tüyün temiz; lâşe, kan ve domuz eti ile yağının ise necis olduğu hususunda âlimler arasında görüş birliği oluşmuştur. Kendiliğinden ölmüş balıklar ile lâşe tüyünün necisliği konusunda ise görüş ayrılığı mevcuttur.

II. NECİSLİĞİN HAYVANSAL ATIKLARDAN FAYDALANMANIN HÜKMÜNE ETKİSİ

Hayvansal yan ürünleri yemde kullanmak üzere ticari akde konu etmenin hükmünü belirlerken göz önünde bulundurulması gereken önemli hususlardan bir tanesi, bunların faydalanılabilirlik niteliğidir. İslâm âlimleri, necis olarak kabul edilen lâşe, kan ve domuzdan faydalanmayı yukarıda atıfta bulunduğumuz yasaklayıcı nasslar gereğince doğru bulmamışlardır.⁴² Bu konuda genel kanaat bu şekilde olmakla birlikte cumhur, lâşeden nasslarda haram kılınmamış yöntemlerle yararlanmaya cevaz vermiştir. Örneğin Şâfiîler, Hanbelîler ve Mâlikîler lâşenin eğitimli yırtıcı hayvanlara yem olarak verilmesini mubah görmüşlerdir.⁴³ Aynı şekilde başta Şâfiîler olmak üzere bazı bilginler lâşe yağını deri ve gemi yağlama ile aydınlatmada kullanmanın caiz olduğunu düşünmüşlerdir.⁴⁴ Bu konuda cumhu-

37 İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 59; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 148-9; Burhânüddin, *Muhitu'l-Burhâni*, I, 475.

38 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'* I, 63; *el-Mevsûatü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*, "Meyte", XXXIX, 391.

39 en-Nahl 16/5, 80.

40 Müslim, "Hayz", 27 (363); Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr el-Kastalâni, *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahihî'l-Buhârî*, Matbaatü'l-kübrâ el-emiriyye, Mısır 1323h., IV, 105.

41 İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 59-60.

42 Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'* I, 63; Burhânüddin, *Muhitu'l-Burhâni*, V, 373; Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, XV, 159; Kurtubî, *el-Câmiu' li-ahkâmü'l-Kur'an*, II, 221; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, s. 423; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 79; Serahsî, *el-Mebisût*, I, 151; *el-Mevsûatü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*, "Meyte", XXXIX, 388.

43 İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 429; *el-Mevsûatü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*, "Meyte", XXXIX, 393.

44 Nevevî, *el-Minhâc*, XI, 6-7; Kastalâni, *İrşâdü's-sârî*, IV, 114; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî,

ra katılmayan Hanefiler ise lâşeden hiçbir şekilde yararlanmanın caiz olmadığını söylemişlerdir. Yaptıkları açıklama ve gerekçelendirmelerden anlaşıldığı kadarıyla Hanefî mezhebi âlimleri,⁴⁵ necisliğinden ziyade ilgili nasslarda mutlak olarak haram kılınmış olması ve önemle kendisinden sakındırılmasından dolayı lâşeden faydalanmayı tecviz etmemişlerdir.⁴⁶ Nitekim onlar lâşe gibi necis⁴⁷ gördükleri yırtıcı kuşlar ile saldırgan hayvanların⁴⁸ etlerinin köpek ve kediye verilmesine cevaz vermişlerdir. Hanefiler bu görüşü dile getirirken, söz konusu hayvanlardan bu şekilde faydalanmanın yasaklanmamış olmasını gerekçe göstermişlerdir. Öte yandan onlar, bu hayvanların etinden yararlanabilmek için tezkiyeyi/boğazlamayı şart koşmuşlardır. Onların ileri sürdüğü bu şart da bahsi edilen tespiti teyit eder niteliktedir. Zira tezkiye mezkûr hayvanları insan tüketimi için helâl hale getirmedeği halde, bunlardan yararlanabilmek için tezkiyeyi gerekli görmeleri, lâşeden faydalanmaya dair görüşlerinden kaynaklanmaktadır.⁴⁹ Söz konusu hayvanlardan tezkiyesiz ölenler, eti helâl olan hayvanların lâşesi durumuna geleceğinden Hanefiler, bunlardan faydalanabilmek için tezkiyeyi şart koşmuşlardır. Nitekim lâşenin yırtıcı hayvanlara yem olarak verilmesini tecviz eden Şâfiîler ile Hanbelîler, sözü edilen hayvanların etini kedi köpeğe yedirebilmek için tezkiyeyi gerekli görmemişlerdir.⁵⁰

Bu iki farklı yaklaşımdan birini tercih etmeden önce lâşe yemeye ilişkin haramlığın, insan tüketimine yönelik bir yasaklama olduğunu belirtmek gerekmektedir. Lâşenin haram olduğunu bildiren ayetler ile siyak ve sibaklarındaki ifadelerde insana helâl ve haram olan yiyeceklerden bahsedilmiş olması,⁵¹ bunu

Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-Ahbâr, Beytü'l-efkârî'd-düveliyye, Lübnan 2004, s. 973.

- 45 İmam Mâlik'ten nakledilen bir görüşe göre o da lâşeyi haram kılan ayetler ve lâşeden faydalanmayı yasaklayan rivayetleri delil göstererek köpek ve yırtıcı hayvanlara yedirmek dâhil lâşeden herhangi şekilde yararlanmanın caiz olmadığını söylemiştir. İmam Mâlik, lâşeyi kendi kendilerine yemeleri durumunda ise köpek veya yırtıcı hayvanlara karışılmayacağını da söylemiştir. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, II, 218.
- 46 Serahsî, *el-Mebsût*, I, 203; X, 198; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 130; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, II, 116.
- 47 Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd Mecdüddîn Ebû'l-Fadl el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, Matba'atü'l-Halebî, Kahire 1937, V, 13.
- 48 Müslim, "Sayd ve'z-Zebâih", 3 (1934); Ebû Dâvud, "Et'ime", 32 (3803).
- 49 Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 20; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, V, 142; Burhânüddîn, *Muhîtu'l-Burhânî*, VI, 349. Meyte derisini tabaklamanın, eti yenen hayvanı tezkiye etmek gibi olduğunu bildiren rivayetler, lâşenin değil, derisinin hükmünü bildirmektedir. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdi el-Hacri el-Mısıri et-Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsar*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1399h., I, 471.
- 50 Onlar bu hususta, aynı zamanda tezkiyenin, eti helâl olmayan hayvanların etini necis olmaktan kurtarmayacağını da ifade etmişlerdir. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 37, 52.
- 51 "Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin... Allah size ancak ölüyü (leşî), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan bir miktar yemesinde günah yoktur..." el-Bakara 2/172-3; en-Nahl 16/114-5; el-Enâm 6/145.

göstermektedir. Aynı şekilde lâşe derisinden faydalanmak konusunda sahabenin çekimserliğini gören Hz. Peygamber'in haram kılınan şeyin lâşeyi yemek olduğunu vurgulamış olması⁵² da lâşe yasağının insan tüketimine dair olduğunu ortaya koymaktadır.⁵³ Konuya bu zaviyeden bakıldığında, lâşenin eğitilmiş yırtıcı hayvanlara yem olarak verilmesi konusunda cumhurun savunduğu görüşün daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

Necislik bakımından lâşe ile aynı gruptan kabul edilen kan, kendisinden faydalanma konusunda da lâşe ile aynı hükme tabi tutulmuştur. Ancak cumhurun lâşeyi yırtıcı hayvanlara yem olarak vermeyi tecviz etmiş olmasından, lâşedeki kandan da bu şekilde faydalanmayı mubah gördüğü anlaşılmaktadır. Lâşedeki kanın etçil hayvanlara yedirilmesi tecviz edilmemiş olsaydı, bunun için ayrıca kayıt düşülmüş olmalıydı ki kaynaklarda bu yönde herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Lâşe kanına dair bu hüküm, aslında eti helâl olan hayvanlardan akan kan için de geçerlidir. Zira her iki kan da nassların yasakladığı, damardan akan kandır. Ancak klasik eserlerde böyle bir hükme rastlamadığımızı ifade etmeliyiz. Hayvan kesim tesislerinin olmadığı eski dönemlerde hayvan vücudundan akan kanın fazla beklemeden toprağa karışıp kaybolması veya lâşeye oranla oldukça düşük bir hacme tekabül etmesinden dolayı bu yönde bir hükmün belirtilmesine ihtiyaç duyulmamış olması mümkündür.

Kedi, köpek veya eğitilmiş yırtıcı hayvanlara domuz eti ve yağını yem olarak vermenin hükmü konusunda temel kaynaklarımızda herhangi bir değerlendirme ile karşılaşmadık. Bu durumu, kendisinden bu şekilde yararlanmanın hükmünü gündeme getirecek derecede domuzun müslüman bölgede yaygın olmadığı ihtimaliyle açıklamak mümkündür. Müslümanların domuzu haram ve necis kabul etmelerinin, dolayısıyla beslememiş ve avlamamış olmalarının, eti helâl olan hayvanlara nispetle domuzun müslüman yerleşim yerlerinde nadiren karşılaşılan bir hayvan olmasına yol açmış olması muhtemeldir.

Necisliğin lâşe, kan, domuz eti ve yağından faydalanmanın hükmüne etkisi hakkındaki bu bilgi ve değerlendirmelerden sonra, necis hayvansal atıklardan, eti yenen hayvanların yem malzemesine dönüştürerek faydalanmanın hükmü konusunda şunları söylemek mümkündür:

52 Rivayete göre Hz. Peygamber ölü bir koyunun yanından geçince, "Derisini alıp, tabakladıktan sonra kullansaydınız ya?" demiştir. Bunun üzerine kendisine koyunun murdar olduğu söylenmiştir. Hz. Peygamber ise "Onun yenmesi haramdır." diyerek derisinden yararlanmanın caiz olduğunu söylemiştir. Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Dâru't-tavki'n-necâh, 1422h., "Büyü", 101, (2221); Müslim, "Hayz", 27 (363); Kastalânî, *İrşâdü's-sâri*, IV, 105; Nevevî, *el-Minhâc*, IV, 51-4.

53 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 140; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, VI, 88.

- Cumhurun lâşeyi yırtıcı hayvanlara yedirmeye ilişkin verdiği cevaza dayanarak, necis hayvansal atıklardan faydalanmayı mubah gördüğünü düşünüp, bunları karma yemde de değerlendirmenin caiz olabileceği yönünde bir kanaat geliştirilebilir. Ancak onların bu cevazı verirken yırtıcı hayvanların ne de olsa eti yenen hayvanlar olmadığını özellikle belirtmiş olması,⁵⁴ necis hayvansal atıkların eti helâl olan hayvanlara yem olarak verilmesini uygun görmediklerini göstermektedir.

- Lâşe, kan ve domuzu haram kılan ayetlerdeki yasaklayıcı hitap, nassın ibaresinin delaletiyle, insan tüketimine yöneliktir. Dolayısıyla bu şeylerdeki necislik, esasen bunların insan tarafından tüketilmesini engelleyen bir niteliktir. Yasağın insanlara yönelik olduğu tespitinden yola çıkarak bahse konu olan ayetlerin, hayvansal atıkları eti helâl olan hayvanlara yedirmeyi haram kıldığını düşünmek mümkündür; ancak bunu helâl kıldığı yönünde bir çıkarımda bulunmak da isabetli değildir. Böyle bir hükme ulaşabilmek için hayvansal atıklardan bu şekilde yararlanmanın helâl olduğunu veya haram olmadığını açıkça ifade eden nassların bulunması yahut en azından haram olduğunu ifade eden herhangi bir ayet veya hadisin bulunmaması gerekir. Hayvansal atıkları eti helâl olan hayvanlara yedirmenin helâl veya haram olduğunu bildiren herhangi bir ayet bulunmamakla birlikte, eti yenen hayvanları necis şeylerle beslemenin uygun olmadığına güçlü bir şekilde işaret eden rivayetler⁵⁵ mevcuttur.

Cumhurun yukarıda paylaştığımız yaklaşımı, Hanefiler'in lâşeden hiçbir şekilde faydalanmayı mubah görmemiş olmaları, âlimlerin ittifakla kan ve domuz eti ile yağından yararlanmaya cevaz vermemiş olmaları ve ilgili nasslardan çıkardığımız sonuç birlikte değerlendirildiğinde, eti yenen hayvanların yemine eklemek suretiyle necis hayvansal atıklardan faydalanmanın dinen uygun olmayacağını söylemek mümkündür.

54 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 429.

55 Hz. Peygamber cellâle (eti helâl olup da çokça pislik tüketen) hayvanların etinden ve sütünden faydalanmaktan ve cellâle deveye binmekten sakındırmaştır (Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebir*, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1998, "Et'ime", 24 (1824-5); İbn Mâce, "Zebâih", 11 (3189); Ebû Dâvûd, "Et'ime", 25 (3785-7); Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâil es-Sanâni, *Sübülüs-selâm*, Dâru'l-hadis, yy. tsz., II, 512-3; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, s. 1611). Onun bu yönlendirmesinde, eti helâl olan hayvanlardan tam olarak faydalanabilmek için onları necis şeylerle beslememek gerektiği anlamı da bulunmaktadır.

III. NECİSLİĞİN HAYVANSAL ATIKLARI TİCARİ AKDE KONU ETMENİN HÜKMÜNE ETKİSİ

Necislik, kan, lâşe ve domuzu, eti helâl olan hayvanlar için yem malzemesine dönüştürmek amacıyla alıp satmanın hükmünü doğrudan etkileyen bir husustur. Hayvansal atıkları yemde değerlendirmek amacıyla ticari akde konu etmenin caiz olmadığını düşünen araştırmacılar, başka gerekçelerin yanı sıra bu maddelerin necis oluşunu da görüşlerine bir dayanak olarak göstermişlerdir.⁵⁶

Şer’î hükümlerin temel kaynağı olan Kur’an’da kan, lâşe ve domuz eti satışının hükmü hakkında herhangi bir ifade yer almamaktadır. Ancak hadis kaynaklarında Hz. Peygamber’in bu maddeleri ticari akde konu etmekten sakındırdığına dair rivayetler mevcuttur.⁵⁷ Aslında Hz. Peygamber, bu tasarrufla müstakil bir hüküm ortaya koymuş olmaktan ziyade ayetlerin sözü edilen maddelere yönelik mutlak yasağının gerektirdiği bir durumu ortaya koymuştur.⁵⁸ İslam âlimleri bu sakındırıcı rivayetleri esas alarak kan, lâşe ve domuz etini alıp satmanın hükmü hakkında görüş geliştirmişlerdir. Aynı zamanda söz konusu maddelerin insan gıdası olarak tüketilmesini yasaklayan ayetleri ve bu maddelerin necis oluşu ile ilgili tespitleri de göz önünde bulundurmışlardır.

Yem sanayisinde kullanılan hayvansal atıklardan biri olan kanın satışı ile ilgili hadiste Hz. Peygamber, “kan ücreti”ni alıp vermektan sakındırmaktadır. Bu rivayette geçen ve kan ücreti anlamına gelen “semenü’d-dem” (ثمن الدم) ifadesi,⁵⁹ hacamat/kan aldırma⁶⁰ ücreti ve hayvandan akan kanın ücreti olmak üzere iki şekilde yorumlanmıştır. Bu ifade her iki anlama da açık olmakla birlikte, âlimler kan tüketimini yasaklayan ayetler ile kanın necis olduğuna dair kanaatten yola çıkarak hayvandan akan kanı satmanın haram olduğu hususunda görüş birliğine varmışlardır.⁶¹

Cahiliye döneminde kanın bağırsaklara doldurulup sucuk olarak tüketildiğine dair bilgi göz önünde bulundurulduğunda kan satış yasağının esasen insan

56 Koşum, “Hayvansal Ürünlerin Üretiminde Besleme ve Helâllik”, *İHAD*, Sy., 22, s. 18.

57 Buhârî, “Büyü”, 122, (2236); Müslim, “Müsâkât”, 13 (1581); Ebû Dâvûd, “Büyü”, 66 (3486); İbn Mâce, “Ticârât”, 11 (2167).

58 Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’an*, I, 143.

59 Buhârî, “Büyü”, 25, (2086).

60 Hacamat, sağlık amacıyla derinin bir neşter yardımıyla çizilip, ağzı geniş olan bir cisim ile vücuttan kanın çekilmesi şeklinde gerçekleştirilen bir uygulamadır. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hacamat> (10.01.2017).

61 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 192; V, 37; Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 24; Ahmed b. Ali Ebü’l-Fadl b. Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bâri bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru’l-ma’rife, Riyad 1379h., IV 427; Şevkânî, *Neylî’l-evtâr*, s. 975; Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’an*, II, 219; Kurtubî, *el-Câmiu’ li-ahkâmi’l-Kur’an*, VI, 289.

tüketimine yönelik olduğu görülmektedir.⁶² Nitekim ilgili ayetlerde kanın insan tarafından tüketilmesinin haram kılındığı ifade edilmektedir. Buna göre kan satışı yasaklayan nasslar, kanı insan tüketimi dışındaki alanlarda kullanmak üzere alıp satmakla doğrudan ilgili değildir. Bu konuya özel herhangi bir nassın varid olmayışını ise vahyin nazil olduğu dönemde kanı yeme dönüştürmek gibi insan tüketimi dışındaki alanlarda kullanma deneyiminin bulunmayışına bağlamak mümkündür. Klasik eserlerde bu hususla ilgili fikhî görüşün bulunmayışını da bu mantıkla açıklamak mümkündür.

Lâşenin satışına ilişkin rivayetlerde onun insan tüketimi dışında kullanımına da değinilmektedir. İlgili rivayetlerden birine göre Mekke'nin fethedildiği günlerde Hz. Peygamber şarap, lâşe, domuz ve put satışının haram olduğunu bildirmiştir. Onun yanında bulunanlar, kendisine lâşe yağının gemi ve deri yağlama ile aydınlatmada kullanıldığını hatırlatarak hükmünü tekrar sormuşlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Hayır, o haramdır.” demiş ve peşinden Yahudilere hayvanın iç yağı yasaklandığı halde onların bunu eritip sattıklarını ve onun ücretini yediklerini anlatıp, yahudileri kınamıştır.⁶³ Hz. Peygamber'in lâşe yağı ile ilgili soruya verdiği “Hayır, o haramdır.” şeklindeki cevapta haram olduğu kastedilen şeyin neliği konusunda iki farklı yorum yapılmıştır. Şâfiiler ile Hanefiler başta olmak üzere İslam âlimlerinin çoğunluğu, bu söz ile lâşe yağı satışının kastedildiğini söylemişlerdir.⁶⁴ İslam âlimlerinin bir kısmı ise haram kılınan şeyin, rivayette bahsi geçen lâşe yağından faydalanma şekilleri olduğunu düşünmüşlerdir.⁶⁵ Ancak lâşe eti ve yağını alıp satmanın caiz olmadığı hususunda fukaha arasında görüş birliği oluşmuştur.⁶⁶ Bu icmânın senedi, sözü edilen rivayetin baş tarafında bu maddeleri satışa konu etmenin haram kılındığının açıkça belirtilmiş olmasıdır. Bu ortak kanaatin oluşumunda ayrıca, ilgili ayetlerdeki mutlak tahrîmin satarak yararlanma dâhil her türlü faydalanmaya şamil olduğu şeklindeki düşünce⁶⁷ ile

62 Muhammed er-Râzî Fahrüddin, *Tefsîru Fahren-Râzî el-müştehir bi't-tefsîri'l-kebir*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1981, XI, 135; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Diyanet İşl. Reisiği Neşriyatı, Matbaai Ebüzziya, İst. 1938, II, 1557; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-tenvir*, II, 118.

63 Buhârî, “Büyü”, 122 (2236); Müslim, “Müsâkât”, 13 (1581); Ebû Dâvûd, “Büyü”, 66 (3486).

64 İbn Battâl, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, VI, 360; İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, IV, 425; Kastalânî, *İrşâdü's-sâri*, IV, 114.

65 İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 428; Mansur b. Yunus b. Salâhiddin el-Buhûti, *Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-İknâ'*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, yy. ts., II, 156; *Neylü'l-evtâr*, s. 974.

66 Nevevî, *el-Minhâc*, XI, 8; Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 24; Burhânüddin, *Muhîtu'l-Burhânî*, V, 496; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 192; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, s. 537; İbn Battâl, *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, VI, 360; İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, IV, 425; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 142; Kurtubî, *el-Câmiu' li-ahkâmi'l-Kur'an*, II, 228.

67 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 219.

bir şeyin haram kılınmış olmasının onun satımını da kapsadığı yönündeki temel ilkenin⁶⁸ etkisi de bulunmaktadır.

Domuzun hükmü ile ilgili rivayetlerde bu hayvanın satışı mutlak olarak yasaklanmış; ancak insan tüketimi haricindeki alanlarda kullanımı ve bu amaçla alım satımına ilişkin herhangi bir ifadeye yer verilmemiştir. Fukaha, ayetlerde domuzun rics/necis sayılıp insanlar tarafından bir gıda malzemesi olarak kullanılmasının haram kılınmış olması ve ilgili rivayetlerde satışının yasaklanmış olmasına dayanarak domuz alım satımını mutlak olarak haram görmüştür.⁶⁹

Görüldüğü gibi ayetlerde tüketimi haram kılınan, hadislerde ise satışından sakındırılan kan, lâşe ve domuz eti ile yağının ticaretini yapmak, İslam âlimlerince mutlak olarak haram görülmüştür. Bu genel kabul esas alınırca söz konusu şeyleri eti mubah olan hayvanların yeminde kullanmak üzere alım satımını yapmak da haram hükmünü alır.

SONUÇ

Hayvanların insan tüketimine yaramayan et, yağ, kan, kemik ve tüy gibi parçaları, yemde protein kaynağı olarak kullanılmaktadır. Bu maddeler hayvan tüketimine hazır hale getirilmek üzere rendering sistemlerinde çeşitli işlemlerden geçirildikten sonra karma yeme eklenmektedir. Hayvansal yan ürünler olarak nitelendirilen bu maddeleri eti yenen hayvanların yemine dönüştürmek amacıyla ticari akde konu etmek, yeni sayılabilecek bir hadise olduğu için klasik kaynaklarda bu konunun fikhî hükmüne dair herhangi bir görüş bulunmamaktadır. Hayvansal yan ürünlerin mütekavimlik değerini tespit etmek üzere yapılan bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Hayvansal yan ürüne dönüştürülen lâşe, kan, domuz eti ve yağı necis; usulüne uygun bir şekilde kesilen ve eti helâl olan hayvanlardan elde edilen et, yağ, kemik ve tüy ise temizdir.

- Bu maddelerin necis olanlarından faydalanmak, ayetlerle haram kılınmıştır. Hz. Peygamber bu hüküm doğrultusunda, bunları ticarî akde konu etmekten menetmiştir.

68 Kurtubî, *el-Câmiu' li-ahkâmi'l-Kur'an*, II, 220; Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl*, IV, 259.

69 Nevevî, *el-Minhâc*, XI, 8; Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 24; Burhânüddin, *Muhîtu'l-Burhâni*, V, 496; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 192; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 537; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II, 219.

- Fukaha, ilgili nasslara dayanarak lâşe, kan, domuz eti ve yağının alım satımını mutlak olarak haram görmüştür. Necis hayvansal atıkların alım satımına ilişkin bu hüküm, bunların protein kaynağı olarak yemde kullanılması amacıyla ticareti için de geçerlidir.

- Eti helâl olup, usulüne uygun şekilde kesilen hayvanların etini, yağını, kemiğini ve tüyünü eti yenen hayvanların yeminde kullanmak üzere ticari akde konu etmenin hükmü, bu ürünlerin hayvan fitratına uyumluluğu ve sağlığına etkisi ile doğrudan ilgilidir. Sağlık açısından risk teşkil etmeyen ve tüketecek hayvanın anatomik ve metabolik yapısına uygun olan temiz atıkların yemde değerlendirilmek üzere alım satımı caizdir; bu özelliğe sahip olmayan atıkların ticareti ise uygun değildir.